

BALETNING SHAKLLANISH TARIXI

Valijonova Sug‘diyona Nodirbek qizi

O‘zDSMIFMF “Xoreografiya
jamoalar rahbari” 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar

Ravshanjon Utaganov

“Teatr san’ati” kafedrası dotsenti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola mazmunida balet, Jahon teatri, G‘arbiy Yevropa balet teatri, uning tarixi hamda shakllanishi haqida bilim va ko‘nikmalar keltirilgan. Rossiya baletining vujudga kelishi, Rossiya saroy raqslari va baletlariga ham alohida to‘xtalib, izohlar berib o‘tilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Balet, baletmeystri, yevropa, teatr, tomosha, knyazlar, bal, harakatlar, raqs, saroy, guruh, Rossiya baleti, Ivan Valberx.*

1673-yilning 8-fevralida Rossiyada birinchi balet spektakli bo‘lib o‘tdi. Romonovlar sulolasining keyingi taxt vorisi Aleksey Mixaylovich saroyida chet ellik Nikolay Lim tomonidan Kreml teatrida "Orfey va Evridika" balet xori sahnalashtiriladi. Bu balet ilk fransuzcha uslubda bo‘lib, uning dekoratsiyasi o‘z-o‘zidan harakatga yo‘naltirilgan piramidalar usulida bajariladi. Birinchi professional darajadagi balet spektakli ilk bor rus sahnasida taqdim etilgan. Ushbu balet asari Lim isimli inson tomonidan yaratilgan. Limning kim bo‘lgani, qayerda tug‘ilib, ijod qilgani ham aniqlanmagan. Lekin bizga shu ma‘lumki, uning balet san‘atida o‘rni beqiyosdir. U vujudga kelgan balet truppalari rahbari, baletmeystri, o‘qituvchisi va albatta ilk raqqosi hisoblangan. Limning qo‘l ostiga o‘ndan ziyod o‘quvchilar topshirilgan edi. Bir necha yil o‘tmay ularning soni tobora ortib bordi. Keyinchalik Pyotr I ning

farmoniga binoan, raqslar saroyning ajralmas urf-odatiga aylandi. 1730-yilda qirolicha Anna Ivanova saroyida opera va balet spektakllari qo'yila boshlandi. Bu operada raqs sahnalarini Lande, Ranaldi kabi baletmeysterlar sahnalashtirishdi. Saroy yoshlari raqs darslarini o'zlashtirishi majburiyatga aylantirildi. Yozgi teatrning ochilishi bilan Fligeldakadeti balet raqslarida ishtrok eta boshladilar. Yangi raqs maktabi ochilishi - bu maktabda qiz va yigitlar oddiy oiladan kelib chiqqaniga qaramay, xoreografiya san'atini o'rganishlari haqida fikr yuritdi va ularga yaqindan yordam berib, o'zining bilim va ko'nikmalarini berib bormoqchi bo'ldi va shundan so'ng 1738-yilda Rossiyada takliflarga binoan, birinchi balet maktabi ochiladi.

Saroyliklardan o'n ikkita yigit va qizlar tanlab olinib, Landening qo'liga topshiriladi. Har kungi bo'lgan mehnat o'z mevasini ko'rsatdi. Xalq ommasiga qo'yilgan raqsdan hamma hayratda qoladi va ular sharaflil olqishlarga sazovor bo'ladilar. 1743-yilda rus sahnasida bir necha solistlar, kordabalet artistlari yetishib chiqib, katta yutuqlarga erishdi. Tarixda bir necha buyuk nomga sazovor bo'lganlarigina muxrlanib qoldi. Bulardan Avdotya Timofey, Yelizavetta Zorina, Andrey Nesterov, Afonasiy Toporkov va boshqalardir. 1820-yilning boshlarida fransuz baletmeysteri Charl Lui Didlo tufayli rus baletida milliy ko'rinishlar rivojlana boshladi. Didlo kordobalet ijrosini qo'llab quvvatlaydi va kuchaytiradi.

Raqs pantomimaga birlashib, ayollar raqsi ajralib chiqadi. Rus balet teatri XVII asrning 2-yarmida vujudga keladi, albatta xalq teatrlarida ham mavjud bo'lgan Professional teatrga qiziqish tuyg'usi Rossiya bilan bo'lib o'tgan aloqalardan so'ng kuchayadi. Balet shu bilan insonlarni jalb qildi, u o'zida musiqa pantomima va raqsni jamlagan edi. Spektakllar ortidan bir qancha spektakllar namoyish etila boshladi.

1773-yilda Moskvaning tarbiyalanuvchilar uyida balet yo'nalishi ochiladi. Bu Moskva xoreografiya oliy maktabining ochilishiga katta turtki bo'ldi desak yanglishmagan bo'lamiz. XVIII asrning oxirlariga kelib ko'pgina foydali va faol truppalar rivojlanib boradi. Bunga Kuskovo Ostankinanini misol qilib keltirsak bo'ladi. Shu vaqtga qadar Peterburg va Moskva o'z teatrlariga ham ega bo'lgan edi. Bu teatrlarda juda iqtidorli chet el kompozitorlari va baletmeysterlar ish olib borardi. Rus

ijrochilari raqslarni o'zligini yo'qotmagan holda ijro etib kelganlar: T.S.Bublikov, G.I.Raykovlar shular jumlasidandir. 1760-yillardan boshlab balet hamma san'at turlari kabi erkin rivojlana boshladi. 1759-1764 yillarda Peterburgda baletmesterlik faoliyatini F.Xilferding olib borib, ko'pgina baletlar yaratadi. ("Vozvrsheniye vesni", "Pobeda Flori"-1760). 1766-86 yillarda G.Andjolini bilan birgalikda u A.P.Sumarokovning "Ostavlennaya Didona" tragediyasiga shu nomli baletni sahnalashtiradi. Ularning bu sahnalashtiruvlari rus sahnasining birinchi ko'rinishlaridan biri bo'ladi. 1780-yilning oxirlariga kelib, baletga bo'lgan ishtiyoq odamlar orasida kamayadi va komik baletlar rivojlanib, kuchayib ularga talab hamda e'tbor kuchayadi. Ushbu baletlarda xristianliklar hayoti aks etiladi. XVIII-XIX asrlarda boshqa ko'plab davlatlarda ham san'at gullab yashnay boshlaydi. Ko'pgina kompozitorlar vujudga keladi. A.N.Titov, S.I.Davidovlar va chet el kompozitorlaridan K.A.Kavas. F.E.Shols. 1800-1820-yillarga kelib, Peterburgda SH.L.Didlo baletmeysterlik faoliyatini olib boradi. Bu vaqtlarda rus teatrlari ko'pgina chet el truppalari bilan bahslashgan holda ulardan anchagacha o'tib ham ketgan edi. Didlo mifologik syujetli sahnalar qo'yishga erishdi. "Zefir va Flora" (1808), "Amur va Psixeya" (1809), "Atsis va Galateya" (1816) va boshqalar shu balet syujetlari qatoridandir. U dramaturgiyani, musiqani va xoreografik raqslarni balet spektaklda Komasov bilan hamkorlikda cho'qqiga ko'tardi. Didloning fojiali qahramonliklar haqidagi baletlaridan "Vingerskaya xijena", "Znamenitiye izgnanniki" (1817) Raul de Kreki "Vozvrasheniye iz krestovix paxodov" (1819) ham shular qatoridadir. Didloning asosan komik talqindagi baletlari ko'proq bo'lib, ulardan 1821-yilda sahnalashtirilgan "Molodaya molochinitsa Vanissetiva luka", "Vozvrasheniye iz Indii", "Derevyannaya noga" baletlari mashhur hisoblangan, Didlo balet spektakllarida o'z o'rniga ega bo'lgan va jahon tan olgan balerinalardan Danilova, Istomina, Teleshova, Novitskaya, Ogyustlarni sanab o'tish joiz hisoblanadi. 1806-yilda Moskva shahrida ikkilamchi baletmeysterlar kamayib boradi. Moskvadan fransuz baletmeysterlari quvg'in qilina boshlanadi va bundan so'ng maktab va truppalarga egalik qiladigan inson bu baletmeyster - Glushovskiy bo'ladi. U Pushkinni asarlaridan ("Ruslan va Lyudmila",

"Razverjeniye Cheruamora" (1821) va Jukovskiyning "Tri poyasa", "Russkaya Sindrilliona" (1826) kabi baletlarni yaratadi. Baletmeyster o'zini nafaqat tanqidchi va tarixchi sifatida ko'rsatdi, balki romantizm yo'nalishida repertuarlar yozib ijro etilishi uchun zamin yaratadi va truppalarni shunga tayyorladi. 1825-yilda Moskvada "Bolshoy teatr" ochiladi va balet truppalarni go'zal, ajoyib tarzda har tomonlama ta'minlangan sahnalarda ijro eta boshlaydilar. Bilim yurtining bitiruvchilari ketma-ket balet truppalari raqslar, musiqachilar, dekoratsiyachilar, o'rinlarini bosa boshlaydi. Dekobristlar urushidan so'ng spektakllarda muhim mavzular va kuchli hissiyotli g'oyalar yo'qolib boradi. Bundan so'ng yangi ko'rinish paydo bo'ldi. Fransuz baletmeysterlari A.Blansh va I.Fitus rus balet musiqasini rivojlantirishga katta hissa qo'shadilar. Yana M.I.Glinkaning operaviy sahnasi muhim rol o'ynaydi. 1830-1840-yillarda esa baletning romantizm syujeti rivojlandi. Baletda ikki xil ko'rinishdagi romantik san'at rivojlana boshlaydi. Bulardan orzu va real hayotdagi maqsadlar bir-birini to'ldirib boradi. Bu syujetda fantastika asosiy va muhim o'rinda turadi va shakillantirilib ommaga e'trof etila boshlaydi. Rossiya imperiyasining imperator baleti 1740- yillarda tashkil etilgan va taxminan 1850-yildan keyin gullab-yashnagan. 1907 - yilda rus baleti o'z navbatida Fransiyaga ko'chib o'tdi, u yerda Sergey Diagilevning rus baletlari va uning vorislari alohida ta'sir ko'rsatdi. Tez orada balet dunyo bo'ylab tarqaldi.

Rus baletini dunyoga tanitishda va uning rivojlanishga ulkan hissa qo'shgan – birinchi rus baletmeysteri Ivan Ivanovich Valberxdir. U 1795-yilda "Schastlivoye raskayaniye" baletini sahnalashtirgan va tomoshabinlar e'tiboriga havola etgan. Ivan Ivanovich Valberx o'z ijod yo'li davomida 40 ga yaqin baletlar sahnalashtirgan: A.N.Titov musiqasiga "Blanka ili Brak iz otmsheniya"(1803), V.Martini-Soler musiqasiga "Graf Kastelli, ili Prestupniy brat"(1804, Peterburg; 1808, Moskva), Y.Vaygl musiqasiga "Klara, ili Obrasheniye k dobrodeteli"(1806, Peterburg; 1815, Moskva), Kavos musiqasiga "Raul-Sinyayaboroda, ili Opastnost lyubopitstva"(1807,Peterburg; 1808, Moskva), Shteybelt musiqasiga "Sandrilyona"(1815), Glyuk musiqasiga "Orfey va Evridika", (1808)da, Antonolin

musiqasiga “Amazonka”(1815) kabilar. Shu bilan birga 10 ga yaqin eski baletlarni ham yangidan ishlagan. Ayniqsa, uning 1799-yilda Titov musiqasiga sahnalashtirgan “Noviy Verter” nomli baleti juda mashhur. Shuningdek, Ivan Valberx Shekspirning “Rameo va Djullyetta”si asosida (1809) “Rameo va Yuliya” baletini birinchi bo‘lib yaratgan.

Rus baleti o‘zining jozibasi, takrorlanmas harakatlari, qolaversa, o‘z musiqiy uslubi bilan boshqa xalq baletlaridan ajralib turadi. Balet syujeti Rus xalqining tarixiga shu ma’lumotlar qatorida kirib kelgan bo‘lib, ushbu xalqning tarixiga alohida ko‘rk bag‘ishlab turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avdeyeva L. Tansevalnoye iskusstvo Uzbekistana. T., 1963.
2. M.D. Halilova “O‘bek milliy baletida Sharq ayoli” magistrlik dissertatsiyasi 2019-yil
3. Balet ensklopediyasi.
4. M.Muxamedova, “Jahon va O‘zbek xoreografiya san’ati tarixi” o‘quv qo‘llanma, - T.; “Fan ziyosi” nashriyoti, 2021. 196-bet.